

Незабутні імена

Долаючи багаторічні заборони, штучне забуття й замовчування, поступово повертаються та займають свої місця в літературному процесі репресовані діячі української культури та письменники-емігранти. Серед них – М. Хвильовий, М. Куліш, Є. Плужник, Г. Косинка, Тодось Осьмачка, Є. Маланюк, І. Багряний, Ю. Клен, В. Барка та десятки інших письменників-вигнанців або знищених тоталітарною системою в так званій боротьбі з „українським буржуазним націоналізмом”.

Як же трапилося, що сотні представників українського національного відродження опинилися на Колимі й Соловках, а інші вимушено виїхали за межі батьківщини без надії будь-коли повернутися на рідну землю? Одні з них навіки залишились у вічній мерзлоті, інші – свою працю, талант, творчі надбання поставили на службу іншим країнам і народам. Однозначну відповідь на це питання дати важко.

Учням варто пояснити, що це було зумовлено крутозламами неспокійного ХХ століття, складними суспільно-політичними подіями в Україні, масовими репресіями проти української інтелігенції в кінці 20-х і в 30-ті роки. Невсипуще око каральних органів тримало під неослабною увагою діяльність літературних організацій 20-х років – осередків української духовності, а після літературної дискусії 1925-1928 років та інкримінованого процесу над членами так званої СВУ (спілка визволення України) почалося їхнє тотальне нищення. Заборона читати й вилучення з бібліотек творів репресованих письменників призвели до того, що ми не маємо нині повного уявлення про свою духовну генеалогію, маючи при цьому свою історію, багатий фольклор і художню літературу.

Принагідно відзначимо, що навіть до середини 80-х років у літературознавчій науці ще панував відбірковий підхід до історико-літературного розвитку літератури. Накладалося вето на творчість письменників, які були віднесені до „дисидентів”, „неблагонадійних” та ін. Отож кілька поколінь читачів були позбавлені можливості в усій повноті пізнати й осмислити багатогранність значних літературних явищ. Штучний і навмисний поділ літератури на офіційну, творчість репресованих у 30-х роках письменників і письменників-емігрантів та занесених у чорні списки розривав цілісний життєдайний процес зі своїми тенденціями й особливостями. Нині „білі плями” усуваються, але досить повільно. Багато творів забутих письменників ще не видано, а деякі вийшли досить обмеженим тиражем. Умовно допущені в літературу поетичні твори Є. Плужника, В. Елана-Блакитного, наприклад,

друкувалися ще в період „хрущовської відлиги”, тобто в кінці 50-х – на початку 60-х років, а з творчим набутком М. Ялового, В. Поліщука, Я. Савченка, Л. Черняхівської-Старицької, Г. Шкурупія, М. Лебеда та багатьох інших письменників сучасний читач майже не знайомий. Отже, по довгих літах замовчування й несправедливої критики настав час об’єктивно дослідити та належно поцінувати працю відомих діячів національної культури, зокрема й тих, які творили українську літературу у важких умовах тоталітарного режиму. Нинішнім поколінням відкриваються широкі можливості повернутися до власних витоків, переосмислити далеку й недавню минувшину, за новими критеріями оцінити суспільні й духовні ідеали, глибше усвідомити літературні й мистецькі надбання й утрати.

Учні повинні знати про завдану шкоду українській культурі й літературі впродовж кількох століть. А тому вчителю варто підкреслити, що у світі немає аналогів такого переслідування національної мови та культури, витравлювання історичної пам’яті народу, фальсифікації історії, культури й літератури, яких зазнала Україна. Майже 500 українських письменників у 20-х – 30-х роках вибули з літературно-мистецького життя. Одні були знищені фізично, інші – відійшли від літературної діяльності, а з-під пера окремих авторів з’явилися вірші декларативні та кон’юнктурні. Отже, великі потенційні можливості українських літераторів, окрилених ідеєю національного відродження в 1917-1918 роках, були поганьблені, а їхня боротьба за піднесення української літератури до рівня світових зразків зазнала жорстокої поразки, яку можна назвати розстріляним відродженням.

Неповне уявлення, на жаль, має нинішній читач, а особливо учнівська молодь, про творчість письменників українського зарубіжжя. Лише протягом останніх кількох років у нас заговорили про діаспору як національну трагедію та оприлюднили імена її визначних діячів.

Українська діаспора – це збірна назва українських організацій, які діють поза межами України, але мають духовний зв’язок із нею. Хоч вона сягає своїми коренями в глибоку давнину, але масового характеру набрала в кінці XIX століття й продовжується й нині. Причин для цього було й залишається немало. Для першої хвилі діаспори – це мотиви економічні, у другій хвилі до них додалися частково й політичні, а третя хвиля становить собою еміграцію політичну. Нині майже третина (за деякими даними кожен п’ятий) українців живе поза своєю історичною батьківщиною. Історичні крутозлами розкидали їх по всіх світах. Сьогодні немає на земній кулі

держави, де б не жили українці та їхні нащадки. Найбільш влучно відображає цю нашу національну драму відомий афоризм: „Нашого цвіту – по всьому світу”. І це справді так, бо цвіт української нації здобував світове визнання далеко від рідної землі, змушений був любити батьківщину з-за кордону, а в Україні впродовж багатьох років залишався забутим.

Українську інтелігенцію до еміграції в другій хвилі спонукали диктаторські дії місцевих властей, нехтування культурними здобутками, руйнування церкви та віри. В еміграції опинилися М. Грушевський, В. Винниченко, О. Олесь, В. Самійленко, М. Вороний, С. Черкасенко, М. Шаповал, Є. Маланюк та ін. У 30-х роках та під час Другої світової війни цей список поповнили Юрій Клен (Освальд Бургардт), Тодось Осьмачка, І. Багрянний (Лозов'яга), В. Барка (Очерет), Яр Славутич (Жученко), В. Петров (Домонтович), Б. Лепкий та ін.

Поступово літературна спадщина цих письменників повертається до нинішнього читача, викликає зацікавленість і в дослідників літератури. Перші кроки вже зроблено. У періодиці й наукових збірниках з'явилися статті М. Жулинського, М. Ільницького та інших літературознавців, які розповіли про життєвий і творчий шлях окремих письменників українського зарубіжжя. Маємо також прочитати твори Є. Маланюка, І. Багряного, В. Барки, У. Самчука, Б. Лепкого, Т. Осьмачки, Ю. Клена, О. Ольжича, О. Теліги, С. Черкасенка, М. Лазорського, Р. Купчинського, Т. Качуровського та деяких інших, які вийшли друком протягом останніх п'яти років. Низка творів готується до друку в різних видавництвах. Отож запропоновані в цій праці статті про творчість Є. Маланюка, Б.-І. Антоновича, У. Самчука, В. Барки допоможуть учням і вчителям певною мірою простежити й осмислити творчий шлях, місце та роль цих митців у контексті української літератури ХХ століття.

Відновлення цілісності та єдності української культури вимагає нових підходів і до вивчення творчості письменників, які жили на західноукраїнських землях. Маємо на увазі „молодомузівців” (П. Карманський, Б. Лепкий, С. Гординський, В. Пачовський та ін.), а також Б.-І. Антонича, М. Яцківа та інших письменників, творчість яких ігнорувалась або гостро критикувалась.

Вивчення творчості письменників, які повертаються нині в літературу, та аналіз суспільних умов, у яких вони жили й писали, дає підставу стверджувати: українська культура в різні часи впевнено долала перешкоди, виживала й зберігала національні та загальнолюдські риси.

Нинішній стан нашого письменства, м'яко кажучи, бажає бути кращим. Причин для цього є немало. Але, на жаль, і ті книги, що виходять, часто переповнені вульгаризмами, лихослів'ям, блатним жаргоном. І це вважається модерністськими пошуками, ознакою сміливості автора. Як тут не згадати заклик патріарха нашої духовності О. Гончара: „Бережіть собори ваших душ!”. І не безпідставно.

У сучасних умовах, мабуть, лише література та мистецтво ще здатні протистояти наступові брутальщини й цинізму, сприяти духовному оздоровленню наших сучасників, а особливо молоді. Учителям і викладачам ВНЗ необхідно звертатися до кращих надбань українських письменників як років давніх, так і нинішніх. Молодому поколінню, особливо школярам, треба допомогти збагнути складність часу, у якому ми жили й живемо нині, характер культури та літератури, яка творилась і твориться. Це культура не чужа, а наша, з нашими болями й трагедіями. Ураховуючи нові критерії та підходи, ми самі можемо в ній розібратися.

Необхідно, щоб у свідомості молоді утвердилися переконання, що, крім творів сірих і декларативних, поява яких зумовлювалася обставинами й часом, є в нас справжні книги, які давно вийшли за межі України та поповнили духовну скарбницю світової літератури. Такі книги виходили у 20-х роках і в наступних десятиріччях. На превелику радість, вони сьогодні повертаються із забуття і разом зі своїми авторами посідають належні їм місця в історії української культури.

Багато чого з літературної спадщини сьогодні треба по-новому осмислити, оцінити, глибше зрозуміти причини злетів і помилок окремих авторів. Це справа часу. Але варто пам'ятати, що спрощений чи суб'єктивний підхід в оцінках складних процесів нашого духовного життя – не найкращий порадник. Сьогодні мусимо подбати про те, щоб кращі твори українських літераторів сприяли піднесенню духовності народу, поверненню його до історичної пам'яті, були невичерпним джерелом утвердження національної самосвідомості нових поколінь.